

היופי והשמחה

שלמות הגוף והנפש

פרשתנו מספרת את סיפור מיתת שרה וקבורתה, אולם נקראת על שם חייה, מאחר ובתיאור הסתלקותה של אמנו הצדקת מבארת לנו התורה את תוכן החיים ואת תכליתם:

”ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים שני חיי שרה” – לכך נכתב שנה בכל כלל וכלל, לומר לך שכל אחד נדרש לעצמו: בת מאה כבת עשרים לחטא – מה בת עשרים לא חטאה, שהרי אינה בת עונשין, אף בת מאה בלא חטא; ובת עשרים כבת שבע ליופי.^א

דמותה של שרה מצטיירת מתוך הדברים כדמות מופלאה שכל מאורעות חייה לא חרשו אף קמט בשלמותה, וביום הסתלקותה – נוסף על מעלות הזקנה וברכותיה – עמדו בה גם מעלות הילדות והבחורות: היופי והטהרה.

אמנם שני דברים קשים במאמר זה:

ראשית, הדרך שבה התחלקו מדרגות החיים אינה מובנת: חז”ל תולים את תכלית הטהרה מכל חטא ועוון בגיל עשרים, בעוד את פסגת היופי בחיי האדם הם מייחסים לגיל שבע.

נדמה שאם היינו נשאלים, היינו אומרים שההפך הוא הנכון: בגיל שבע הילדה טהורה בתכלית, שכן זהו גילם של תינוקות של בית רבן שהבל פיהם נקי מחטא, אולם היופי המופיע בה בגיל זה נתפס כחן ילדותי ובלתי מפותח. מנגד, בגיל עשרים הבחורה מחויבת במצוות ובעונשים וממילא נכנסת בכלל מה שנאמר ”כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא”^ב, אולם מבחינה חיצונית היא מגיעה לשיא הבשלות והיופי הנשי.

ושנית, מדוע התורה מעלה על נס את יופייה של שרה? האם יש לתכונה גופנית חיצונית ערך מיוחד בעולמם של האבות והאמהות הקדושים? והלא בפי כלנו שגורים דברי השבח לאשת החיל: ”שקך החן והבל היפי, אשה יראת ה' היא תתהלל”!^ג

- א. רש”י לבראשית כג א, ד”ה ויהיו.
- ב. וראה גרסת הפוכה שהובאה בפירוש מהרז”ו לבראשית רבה נח: א בשם ”ילקוט תהלים”, אולם רוב הספרים גורסים כדברי רש”י.
- ג. קהלת ז כ.
- ד. משלי לא ל.

שאלה זו שאל גם המהר"ל, וכך השיב עליה:

ונראה לומר דקרא לא איירי ביופי, רק מפני שהאדם הוא מחובר משני חלקים, מגוף ונפש, והגיד לך הכתוב ששרה הייתה שלמה בכל אלו השני חלקים ולא היה בה חיסרון, אם שלמות הגוף ואם שלמות הנפש... אם שלמות הגוף, דהא בת עשרים הייתה כבת שבע ליופי, והיופי הזה – שהוא אינו לפי הטבע ולפי המנהג – יורה על שהגוף הוא נקי והוא בהיר מבלי סיג, וכמו שתמצא אצל משה רבנו "לא כהתה עינו ולא נס ליחה"^ה, שגם זה מורה בהירות הגוף. ומה שהייתה בת מאה כבת עשרים יורה על מעלת הנפש, והנה הייתה שלמה בכול^ו.

לאור דברי המהר"ל נמצאו כל הקושיות מתורצות. אמת, מושג היופי הרווח בעולם הוא זה המופיע במלואו בגיל עשרים, אולם לא ביופי כזה נשתבחה שרה. היופי הנשי, מאז ירד העולם והתגשם בחטא עץ הדעת, מעורב בסיגים וקשור בתודעה עם חושניות התאוה והתעוררות היצר. אם הכתוב במשלי מגדיר יופי ממין זה כשקר וכהבל, הרי זה בשל אותם סיגים המעורבים בתוכו. אולם ישנו גם מושג אחר של יופי טהור ונקי מכל סיג, יופי שאינו מעורר את היצר ומשום כך אין הבריות רגילות לתפוס אותו כ"יפה". זהו היופי התם של גיל הילדות, האור הנסוך על פני תינוקות של בית רבן שנשמתם קורנת מתוכם ומזהירה את זיו פניהם – באין סיגים וכתמים שיעכבו בעדה.

אצל שרה אמנו התגלה דבר פלא. אישה בת עשרים שתואר פניה כזה של ילדה בת שבע. צדקת שצורתה הגשמית שיקפה את אמיתתו המקורית של צלם אלקים המופיע בבריאת האדם, כאילו לא נגעו בה תוצאותיו של אותו חטא שבעטיו החלו האדם ואישתו להתבושש ביופיים ולכסותו. זוהי שלמות הגוף^ז.

נוסף על כך, משבח אותה הכתוב גם בשלמות הנפש, במה שהייתה "בת מאה כבת עשרים לחטא". כידוע, עד גיל עשרים אין עונשים את האדם בבית דין של מעלה. אם כן, הכתוב משבח את שרה על כך שעמדה כל ימיה במעלת עשרים השנים הראשונות ולא דבק בה אפילו שמץ רבב, וכדברי המדרש: "שמעלתן של צדיקים היא מעלה שאין לה ירידה"^ח.

ה. דברים לד ז.

ו. גור אריה לפרשתנו, ד"ה בת עשרים.

ז. וראה דברי הגמרא המתארים את התמעטות היופי מבריאת האדם ואילך: "הכול בפני שרה – כקוף בפני אדם; שרה בפני חוה – כקוף בפני אדם; חוה בפני אדם – כקוף בפני אדם; אדם בפני שכינה – כקוף בפני אדם" (בבא־בטרא נח, א).

ח. תנחומא בהעלותך, סימן יא.

חיי שרה בעליזות ובשמחה

לימוד נוסף אודות חייה של שרה אמנו מציע הנצי"ב, המבחין בכפילות: "ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים שני חיי שרה". לדבריו, הכתוב כופל את חיי שרה מאחר וישנן שתי משמעויות ל"חיים":

והנה כבר פירשנו כמה פעמים פירוש חיים בלשון הקודש בשתי משמעות: אחת חיים ולא מוות, ב' שמח ועלז ולא עיזבון... ואחר כל זה יש להתבונן במה שאמרו שאברהם היה טפל לשרה בנביאות. ואין זה אלא תימה: האדם הגדול אשר דיבר עמו ה' כמה פעמים יהיה טפל לשרה, שלא דיבר עמה ה' כי אם דיבור אחד – "לא כי צחקת"ט? ... אלא הכוונה הוא שהיה טפל ברוח הקודש. שהרי שני דברים הם: רוח הקודש הוא מה שאדם מתבודד ומשרה עליו רוח הקודש ויודע מה שרואה, אמנם לא דיבר עמו ה'. ונבואה הוא בחינה גדולה ורבה מזה, כמו שביארנו... ואברהם היה גדול בנבואה משרה, אבל ברוח הקודש הייתה שרה מצוינת יותר מאברהם אבינו. והסיבה לזה הוא משני טעמים: א', שאברהם בצדקו היה מנהיג העולם ומדריכם לעבודת ה'... ומי שעסקו עם המון רבה אינו יכול להתבודד כל כך; מה שאין כן שרה הייתה יושבת באוהלה בקדושה וטהרה... שנית, דאין רוח הקודש חל אלא מתוך שמחה של מצווה. ושרה זה צדקתה להפליא, שהייתה באמונתה בביטחון חזק מאוד נעלה... על כן לא נתעצבה בכל ימי חייה והייתה שקועה ברוח הקודש.

וזהו דבר הכתוב "שני חיי שרה" – דשנים שלה כולם היו בחיי שמחה ונפש המעלה ונשגב בחיי רוחני. וכעניין לשון גמרא "מספר ימיו כפליים". כך אמר הכתוב דשני חייה היו שני פעמים, משום שהיו חייה עליזים וסמוכים בה' מבטחה.י

אם כן, חיים מלאים הם חיים שמחים, המאפשרים שקיעה ברוח הקודש ובממד הרוחני, הנעלה והנשגב הראוי לחיי עבדי ה'. שרה אמנו, לא זו בלבד שהייתה שרויה בשמחה, אלא ש"לא נתעצבה בכל ימי חייה", ומתוך כך זכתה למעלה עצומה של קדושה – עד שאפילו אברהם אבינו נחשב "טפל לה" במעלה זו.

מעתה יש להתבונן האם ישנו חוט המקשר בין שתי מדרגות השלמות שאפיינו את חיי שרה – שלמות היופי הכלול מגוף ומנפש גם יחד, ושלמות השמחה המביאה לרוח הקודש.

ט. בראשית יח טו.

י. יבמות סג, ב.

יא. העמק־דבר לבראשית כג א, ד"ה שני חיי שרה.

תביעת היופי הפנימי

הגמרא מלמדת:

"ותזנח משלום נפשי נשיתי טובה"^{יב}. מאי "ותזנח משלום נפשי"? אמר רבי אבהו: זו הדלקת נר בשבת. "נשיתי טובה"... רבי יצחק נפחא אמר: זו מיטה נאה וכלים נאים [=מצעים] שעליה.^{יג}

פסוק זה ירמיהו הנביא אמרו, בתוך מגילת קינותיו על חורבן הבית ועל ניוולם של הגולים האבלים. "ותזנח משלום נפשי נשיתי טובה" – נפשם של הגולים רחקה מן השלום ושכחה את הטובה. השלום, לדברי רבי אבהו, הוא נר השבת שאנו מדליקים משום "שלום בית", וכדברי רש"י: "שלא היה לו ממה להדליק נר שבת, ובמקום שאין נר – אין שלום, שהולך ונכשל ואוכל באפלה". הטובה, לדברי רבי יצחק נפחא, היא הצעת המיטה במצעים נאים.

בנקל נוכל להבין את הצער על אבדן המאור, הגוזר על העניים חיי אפלה מוחלטת משקיעת החמה ועד זריחתה, בשבת כביום חול. אולם מדוע חשובה כל כך הצעת המיטה, עד שירמיהו רואה את היעדרה כנשיית כל טובה?

מרן הרב זצ"ל ביאר אגדה זו בעומק, ואלו דבריו:

כשאנו באים לחקור על מצבו של אדם, אם הוא עומד על כנו והוא נותן לו האפשרות להתפתח עם כל תכונות האנושיות הנפשיות כראוי לו, או שמצבו הוא מבולבל והרוס עד שלא יוכלו רגשותיו האנושיים לצאת אל פועלם כראוי, מפני שדאגות תכופות, עקת לב ויגון, טורדים אותם, אז נסתכל למבחן על דבר ייחושו של אותו האיש אל החוש האסתטי, אל הרגש של היופי וההידור. שכאשר האדם עומד במצב שלם, אז כל רגשותיו האנושיים הנפשיים הולכים וחיים בקרבו, גם מתרחבים הם במילואם, עד שהתביעה של השימוש בכלים שיהיו נאים, שתצטרף הנאת עידון חוש היופי אל כל שימוש מצורכי החיים, נעשה לו לאדם טבע קבוע. ובמצב ההירוס, אז רק ההכרח ימצא מקום בחיים. דאגת הלחם לאכול והכסות לכסות מערומיו לבל יסבול קור ושרב, אלה הדאגות והתביעות ימצאו מקום, מפני שהן באות מהכרח החיים. אבל בהיות החיים עצמם במצב בלתי הגון ונאה, לא בתור נושא של קבלת הרגשות עדינות כי אם נושא של הכרח שאין דרך להימלט ממנו, על כן אין עמם כי אם הרגשות של התביעות ההכרחיות.^{יד}

יב. איכה ג יז.

יג. שבת כה, ב.

יד. עין אי"ה שבת ב: סז.

"החוש האסתטי", "הרגש של היופי וההידור", "הנאת עידון חוש היופי" – בכל אלו מוצא הרב זצ"ל ערך גדול. בדרך כלל, אם אנו מתבוננים על חייו של אדם ומוצאים שנפשו דורשת את היופי המעודן בכל תחומי החיים, אנו יודעים לומר שהוא "עומד על כנו", "במצב שלם", שחייו מתנהלים בצורה תקינה המאפשרת לכל תכונותיו הנפשיות להתפתח כראוי להן. לעומת זאת, אם האדם טרוד בשגרת חייו ההכרחית ואינו מסוגל להרים ראש ולתת דעתו על זוטות כגון אלו, הרי זה סימן ברור לכך שחייו עומדים "במצב ההירוס", "בלתי הגון ונאה", ומתוקף הדאגות והתביעות שגברו עליו הוא אנוס לעסוק רק בדברים ההכרחיים המינימליים ולצמצם מאוד את עיסוקו ביופי ובהידור.

מאמץ בלתי פוסק של הישרדות אינו מותיר כל מקום בנפש לשאיפות שאינן בגדר הכרח. משל למה הדבר דומה, לאדם שנאסר במחנה כפייה על לא עוול בכפו. כל משאבי הגוף, הנפש והרוח של אדם כזה מנותבים לשתי מטרות: האחת – להבטיח את המשך קיומו הגשמי, והאחרת – למצוא פתח מילוט מן המחנה שבו הוא כלוא. אם במצבו זה יתחיל האסיר לתת את דעתו על ניקיון בגדיו או על תסרוקתו, לא תהיה זו התנהגות טבעית או בריאה.

הרב זצ"ל מוסיף לבאר:

והנה כאשר ישראל עושין רצונו של מקום וזוכים הם להיות עומדים במעלה עליונה לשם ולתהילה ולתפארת, אז לאות על שלמות נפשם העדינה מתפתח אצלם דווקא ביתר שאת אותו החוש הנוטה לתביעת היופי, לבקש את הנאה וההדר בכל דבר, בתור בקשה טבעית. ועם המילוי של אלה הצרכים שנראים כמיותרים, מתרחבת הנפש ונעשית מוכשרת לאור חיים רוחניים, לקדושת המידות והתענוג על ד' באהבתו, יתברך שמו.

נראה שכוונתו של הרב זצ"ל היא למאמר הגמרא: "שלושה מרחיבין דעתו של אדם, אלו הן: דירה נאה ואישה נאה וכלים נאים"^{טו}. מושגי היופי והנוי אינם עיקר, אך הם נובעים בטבעיות מתוך מצב נפשי שלם ורוחב דעת ועל בסיס זה הם מסוגלים אף להרחיב את יכולתה של הנפש ואת כישרונה לחיים רוחניים וקדושים.

אמנם, כפי שנאמר לעיל, לא כל צורות היופי רצויות הן:

אמנם כל זה אינו מתאים כי אם בשלוותן של ישראל, שאז המצב הפנימי של כלל האומה גורם שהנפשות יתפתחו בכריאותם באופן כזה שהתביעה של השלמת

היופי לא רק תטריד את הנפש כי אם תמלאנה הוד ותקרב אותה לקדושה, לצדק ומישרים.

אבל בנפילתנו הנוראה, בעונינו ודילדולנו, שהחיים הכלליים נראים כעין צרה נוראה שאין להימלט ממנה... אז מצד הנטייה הטבעית מתעקרת מן הלב התביעה הגדולה של הרגש היופי. ואם למרות חסרונה בטבע ההרגשה, מפני עוצר רעה ויגון של אפלת הגלות, ירצה אדם מישראל להרחיב דעתו בזה ולבקש למלאות את כל התביעות האסתטיות, אז לא מלבו ותביעתו הפנימית יעשה זאת... רק מאהבת החיקוי לעמים השלווים, המתענגים על טוב ארצם וממלכתם. על כן לא תוליד [התביעה החיצונית] ביהודי אותו הרגש הטוב שמוליד פינוק החוש היפה כשהוא נתבע מעצמות הנפש, כי אם תמלא את הלב ערבוביא וטרדא של פיזור נפש על דברים טפלים.

לא לחינם מזהיר הכתוב מפני "שקר החן והבל היפי", שכן הקו המבדיל בין תביעה פנימית הנובעת מעצמות הנפש לבין תביעה חיצונית נבובה שרק מבקשת לחקות את שלוות גויי הארץ השאננים – דק ומטושטש. קל לבעט בייסורי הגלות, להתרפות ממאמץ ההישרדות הרוחני הבלתי פוסק שנכפה עלינו ולדמות בנפשנו שכבר הגענו אל המנוחה ואל הנחלה ואם כן – למה נניח לעצמנו לחיות בעוני ובדלדול? אך זו אשליה מסוכנת, המסיטה את תשומת הלב מן ההתרחשות הפנימית, העצמית, אל "דברים טפלים" ומביאה למצב של "ערבוביא וטרדא של פיזור נפש". ממש כאותו אסיר המעדיף לחיות בעולם דמיוני, שבו ניקיון בגדיו וצורת תסרוקתו הם החשובים, במקום להקדיש את כל משאביו לשרידה ולבריחה¹⁰.

ומכאן נבוא לביאור דברי רבי יצחק נפחא:

הצד המצייר יפה את הנטייה להחוש של הרגשת היופי בעצם הוא השימוש במיטה נאה, אף-על-פי ששימוש צורך המיטה הוא לעת השינה, שאין האדם מרגיש אז בהתענוג של היופי, אבל הנטייה הישרה של רגש היופי תביא את האדם כשהוא בטבעו ומצבו השלם לחוש צורך גם כן במיטה נאה. והציוור היותר חודר על ההתרחבות של אותו החוש המפונק הוא שכיוון שכבר יש צורך למיטה נאה, ראוי גם כן לעטרה בכלים נאים. אף-על-פי שעל-פי רוב בעת השינה הכלים הנאים

10. ואולי זו הסיבה שלא נהגו לערוך חנוכת הבית בחו"ל, כמוכא בשו"ת חתם סופר (יו"ד, סימן קלח) שכתב שהמרחיב משכנות בחו"ל דומה למתייאש מן הגאולה. וכן כתב הפלא-יועץ (בערך גאולה): "שלא יבנה בתים רבים וחזקים ועליות מרווחים בצוירים ועיטורי ציצים בארץ נכרייה, כי מי שהוא נכון לבו בטוח יושב ומצפה מדי יום ביומו כי קרוב יום ה' שיקבץ נידחיו ונקומה ונעלה אל הר ה' מקום מקדשנו, לא יקבע דירתו דירה נאה בארץ הטמאה".

ניטלים, אלא כך היא מידת הרחבת חוש היופי ככל כוח נפשי, להתפשט בכל מקום שיש לו מקום לחול.

מהו המדד הקובע איזו נטייה אסתטית הנה בריאה ופנימית ואיזו חיצונית וריקה מתוכן? – "מיטה נאה וכלים נאים שעליה". אם אדם אינו דואג לייפות רק את חדריו החיצוניים, הגלויים לעיני אורחים ושכנים, אלא גם את חדר משכבו הפרטי – אות הוא שתביעתו האסתטית אינה באה מתוך רצון למצוא חן בעיני מאן דהוא, אלא מתוך נטייה ישרה של רגש היופי. הרי במקום זה אין האורחים מצויים, ואפילו בעל הבית עצמו אינו נהנה מיפי כלי המיטה הנאים מאחר ורוב היום הוא נמצא בעבודתו או בחדרי הבית החיצוניים, ובלילה – הרי הוא ישן... אם כן, מדוע הוא מתאמץ בכך? אין זה אלא משום שכך ראוי, שתהיה המיטה נאה וערוכה בכלים נאים, ולא מתוך חשבון תועלתני כלשהו.

מתוך כך, כאשר ביקש ירמיהו הנביא לבטא את צערו על אובדן מדרגת רחבותה ועדינותה של הנפש הישראלית בגלות, בחר בדוגמה זו של "מיטה נאה וכלים נאים שעליה", מאחר ודווקא היא מבטאת את התביעה הפנימית הנובעת מתוך נטייה עצמית לחוש היופי, וכדלהלן:

הגלות אמנם עקרה זה החוש בעוניינו בעוונותינו הרבים מעיקרו, עד שכל התביעות של עצם רגשי הנועם של היופי שמתגלים בישראל בגלות אינן באות מתביעות פנימיות שלא אפשר להן כלל להתפתח באומה גולה וסורה כעמנו, כי אם מפני חיקוי חיצוני. אבל המחזה המצטייר מסיבת הנטייה העצמית לחוש היופי, שמתפשטת גם כן באותם הייחושים שאינם כמעט מורגשים בעת שימושם [כדוגמת כלי המיטה הנאים, הניטלים ע"פ רוב בעת השינה], זה הוא נשוי מעצם הנפש הישראלית בכל ימי הגלות... "נשיתי טובה" – זו מיטה נאה וכלים נאים שעליה". לא חסרון המיטה הנאה והכלים הנאים היא הצרה המובלטת, כי אם המופת על מצב המעציב – הוא הנשייה – העקירה שנעקרה התביעה הבריאה הטבעית מן הלב.

משמע: הגלות איבדה מאתנו את דרישת ה"יופי לשמה", ואם כבר נמצאו בנו העוסקים ביופי, הרי זה בדרך כלל עיסוק חיצוני חקייני. על כך יש לקונן ולהתאונן.

אם נשוב אל חיי שרה – המצוינים ביופי, בקדושה ובשמחה – הרי שכעת מתברר שכל המעלות קשורות זו בזו בקשר אחד. לא לחינם משבחת התורה את שרה על יופייה המופלא, שכן לצדקת דוגמתה היה היופי נאה והולם. שלמות נפשה של שרה הרחיקה ממנה כל עצב והכניסה בה שמחה מתמדת, שמחתה הרחיבה את נפשה והכשירה אותה למדרגה גבוהה של רוח הקודש, ולנפש כזו ראוי לבקש את היופי ולהשתלם בו ככל שתוכל. אדרבה, אם לא הייתה שרה יפה היה בכך משום חיסרון בלתי מובן ובלתי טבעי, שכן שלמות

הנפש הבריאה תובעת "שתצטרף הנאת עידון חוש היופי אל כל שימוש מצורכי החיים" ותכלית החיים ההגונים והבריאים היא להיות "נושא של קבלת הרגשות עדינות".

וכדי שלא נטעה בין יופי אמיתי ליופי כוזב, מציינים חז"ל שיופייה של שרה היה כיופייה של בת השבע דווקא – ולא כיופייה של בת העשרים. לא יופי חקייני וראוותני, הנלקח מתרבות הגויים ורחוק מן הטבע הישראלי, אלא יופי טבעי ואמיתי הקורן מפנימיות הנשמה אל חיצוניות הגוף ומחברם לחטיבה אחת של חיים.

בהקשר זה יש לציין את דברי הגר"א:

הנה שלמה המלך אמר בסוף משלי "שקר החן והבל היפי, אשה יראת ה' היא תתהלל"¹⁷, ובאמת מצינו גבי האמהות שנשתבחו בחן וביופי? וצריך לומר דהפירוש בפסוק כך הוא: "שקר החן והבל היפי" היינו כשהן בלתי יראת ה', והם כנזם זהב באף חזיר, אבל "אשה יראת ה' היא תתהלל" – רוצה לומר דגם החן והיופי תתהלל.¹⁸

אם כן, כאשר יראת ה' קיימת, כי אז היופי הוא חלק משלמות הבריאה שברא ה' ומהווה מעלה ולא חיסרון, ולכן נשתבחו אמותינו ביופיין.

"מעשה אבות סימן לבנים". כפי שהיו אבותינו חיים חיי שלמות רוחניים בארץ־ישראל, מתוך פיתוח ושכלול כל "הרגשות האנושיים הנפשיים", כן נזכה בע"ה גם אנחנו – יוצאי חלציהם – לחיות חיים מלאים בארץ החיים, חיים שבהם תפתח תביעת היופי בתכלית עדינותה ורוממותה ותהיה לכלי מחזיק ברכה לרוח הקודש ולכל הטובות הרוחניות הנמשכות ממנה.

יז. קול אליהו, ויצא, אות ל.